

C.

VÝZKUM MĚST

K současnému stavu výzkumu urbanismu a stavební podoby středověkých měst

D. Líbalovi k osmdesátým narozeninám

JAN MUK

Nesporně mimořádně obsažný fenomen středověkého města se stal oprávněně předmětem studia řady vědních disciplín a jakékoliv syntetizující závěry k tomuto tématu mohou vyrůstat pouze z dialogu všech zúčastněných oborů. Ve stručné rekapitulaci studia středověkých měst v Česko-Slovensku si zaslouží pozornosti z metodického hlediska V. Mencla *Středověká města na Slovensku* z roku 1938, nejstarší syntetické dílo o našich městech. Autor bezprostředně v úvodu konstatuje „mnoho se už napsalo a nauvažovalo o geometrických typech a vlivech při vzniku měst a jejich malebném vjemu...“ a uzavírá, že „k jejich podstatě a interpretaci však tím nedošlo“. Navazuje zde výhradně na německou starší literaturu a z nadšení nad nově se konstituující metodou dějin umění nabízí záchranu právě v umělecké historii. Město a koneckonců všechny architektury nazírá téměř výhradně jako výtvarné dílo a projev výtvarné vůle, „pojmu z jiného světa“ a spatřuje zde vůdčí motivaci vývoje. Bezprostředně se zde zrcadlí rieglovský pojem uměleckého chtění (*Kunstwollen*). V střízlivém pohledu právě při studiu měst, více než kde jinde, víme dnes, nakolik byla tato základna vratká, co vše nazírané jako projev výtvarné vůle bylo výsledkem náhod, improvizací, utilitarismu a důsledků desetiletí probíhajícího vývoje a složitostí každodenního života. Domnívám se, že současnou nejúnosnější platformou bádání je zastřešující pojem materiální kultury.

Urbanismus českých středověkých měst, pomineme-li ojedinělé práce z doby nacismu poplatné vlastní ideologii, se dočkal prvního přehledu teprve v padesátých letech zásluhou D. Líbala, nejprve na konferenci o studiu měst ve Varšavě 1958 a v roce 1970 v publikaci *Starobylá města v Československu* znehodnocené nikoliv vinou autora absencí půdorysů. Nadšený obdivovatel a propagátor československých památek zde prezentoval širokou škálu městských půdorysů i jejich architektonický obsah současně s hlubokou analýzou jejich geneze, zejména s průhledem do starších vývojových fází, které dodnes v obraze města zanechávají své stopy. Obrazy jednotlivých měst se zde odvíjely z obdivuhodné intuice, stejně jako z veškeré dostupné faktografie, která byla k dispozici. Panenskou půdu, ze které D. Líbal těží, byly zejména trasy cest, chápané nikoliv pouze v mluvě pramenů písemných, ale identifikované v terénu, dávno zašlé i dosud živé, jako osnova protkávající kraj a získávající tak hluboký smysl spolu s architektonickými útvary a archeologickými nálezy. Nový smysl tak získávaly četné sídlištní útvary. Řadou hypotéz tu byly přednesny náměty k dalšímu bádání, které je mohlo potvrdit nebo i vyvrátit, pokud to bylo v možnostech dílčích výzkumů. Mnohé hypotézy byly beze zbytku akceptovány, jiné vzbuzovaly nedůvěru, nicméně archeologické výzkumy je do datečně potvrdily nebo ignorovaly, ať již z objektivních obtíží nebo z nezájmu. Zanikly tak mnohé šance zejména na předměstích historických měst, kde v souvislosti s likvidací historické zástavby byly v řadě měst provždy smeteny stopy staršího osídlení. Namátkou uveďme Třebíč, jižní předměstí Mostu. Vyslo-

vením hypotézy o přežívání předlokačních struktur i mimo opevněná lokační jádra získal městský půdorys novou dimensi.

Jestliže V. Mencl konstatoval v roce 1938, že byla věnována pozornost geometrickým schémátům měst, musíme konstatovat, že tato nebyla dostatečná ani k dnešnímu datu. Postrádáme ekvivalent bádáním polských urbanistů historiků z padesátých let, kteří se zabývali podrobně jak rozvrhem domovních bloků, veřejných prostor, tak dílčí parcelací.

Fascinuje nás pohled na město jako složité ústrojí s řadou charakteristických prvků konstituujících jeho celkový obraz. Bohužel město jako téma je natolik rozsáhlé, že nebylo sil všechny jeho atributy podrobněji zpracovat. Z daných požadavků rekonstrukcí jsme pronikli hluboko v poznání městského domu, nově se městským opevněním věnuje Vl. Razim a již dříve radnicím K. Kibic a městským hradům T. Durdík. Jakoby z mlhy počínají vystupovat obrysy některých výrobních objektů, sladoven, masných krámů, hmotná realita dosud chybí k pojmu chlebných krámů, kupeckých domů, i třeba speciálních pro prodej např. sukna, lázní, zbrojnic. Jen výjimečně se podařilo specifikovat parcelační struktury, např. v Bardějově. Stále přežívá školská představa o úzkých, hlubokých středověkých domech našich měst. Ani D. Líbal dále netěžil z vlastního objevného poznatku šířkově orientovaných jednotrakových gotických domů. Víme nyní, že problém je podstatně složitější, v kolonizačních městech existují bezprostředně typy parcel odlišující se svou šířkou a v souvislosti s ní vnitřní strukturou domu napovídají o zřejmě odlišných domovních typech, které k nám byly vneseny z vnějška ve 13. století snad jako projev různé geografické provenience. Schůdnou cestou jsou např. Merianova panoramata evropských měst z doby třicetileté války, podle kterých příčná stavení jsou zásadně projevem evropského jihu, zatímco hloubková zřejmě tradičně byla vyhrazena evropskému severu. V Čechách zjišťujeme široké parcely v Klatovech, Domažlicích, v Kadani, v sousedním Sasku jsou obvyklé nejpozději v pozdní gotice. Četné domy ovšem vznikaly také dodatečným spojováním parcel, ne všechny domy však měly již při lokaci shodnou šířku, jak se zdá nasvědčovat půdorys Jihlavy. Podle vzácně zachovaných písemných pramenů a interpretace půdorysů jsme zjistili, že ke spojování domů zde došlo již někdy nejpozději kolem poloviny 14. století. Zajímavým, až palčivým problémem je hloubka zástavby. Z drobnohledných posouzení domovních půdorysů, v souladu s logikou věci je zřejmé, že stavení se proměňovala, narůstala měřítko i jejich absolutní rozměry. Vzadu stále navazovala hospodářská stavení. Hloubková nabocích parcel a příčná při jejich koncích, jak byla určena v Českých Budějovicích. V tomto okamžiku vystupuje do popředí problém hloubky parcel a celých bloků, v programově zakládaných městech zdaleka nikoliv shodných velikostí. Objevuje se pestrá škála příkladů. Můžeme se v některých městech dohadovat, zda parcely prostupovaly hloubkou bloku, zda byly průjezdné odzadu, což ovlivnilo nejen zástavbu, ale i půdorys obytného stavení na přední straně při náměstí, nebo zda od počátku byly bloky obestavěny samostatnými domy vpředu i vzadu, jako tomu bylo právě v Č. Budějovicích. Podrobnou analýzou stovek domů jsme získali představu některých jednotlivých domovních prvotypů, které se v českých městech uplatňovaly jako nejstarší zděná stavení při hromadné výstavbě. Nechyběla zde ani stavení venkovského typu, hloubková s dvorky na bocích, např. v Pelhřimově, prokazatelně na východním Slovensku.

Pevnou půdou poznání byly stavebně historickému průzkumu městských domů objekty umělecko-historicky datovatelné, existující nesporně v Praze a v několika málo dalších městech, které vedly ke generalizaci pohledu na na-

še nejstarší královská města. Poddanská města se předpokládala méně kvalitní a kamenná nejdříve až od pozdní gotiky. Studenou sprchou na představy motivované údajnými uměleckohistorickými poznatky byl archeologický výzkum Mostu, objev zemnic navazující na fenomenální výkop zaniklé Sekanky M. Richtra, potvrzený i výzkumy dalších měst. Byli jsme přesvědčeni o skutečné podobě našich nejstarších měst a v souladu s archeologickými objevy se nyní ustaluje podrobnou stavebně historickou analýzou ověřený názor o radikální proměně našich měst od zemnic k vrcholně gotickým městským domům jako základu dalšího vývoje v průběhu 14. století. Starší kamenné domy byly zřejmě výjimkou, v monumentální podobě s kamennými loubími ovšem vznikaly nejen v Praze, ale i v Jihlavě, zatímco v Žatci jsou kamenná loubí jako inovace doloženy písemnými prameny již kolem roku 1386. Pohříchu se z nich zřejmě nic nezachovalo, neboť stávající loubí jsou značně hlubší, charakteristická pro pozdní gotiku. Naopak loubí úzká rovněž pozdně středověká jsou charakteristická pro jihovýchodní Čechy a přilehlá moravská města. Negen s ohledem na tato loubí, ale všeobecně je nutno zásadně nazírat vývoj městských domů s ohledem na geografickou polohu města. Předěl v charakteru domů neexistuje tak výrazně mezi městy královskými a poddanskými, pokud vůbec v globálním pohledu existuje, ale především mezi českým severem a jihem, určen hranicí, která prostupuje Evropou i u našich západních sousedů. Jižní oblast disponovala již od středověku kamennými domy, sever domy hrázďenými, přičemž snad českým specifikem byly četné stavby srubové.

Zneklidňujícím argumentem pro zastávce teorie přežívání půdorysných městských struktur, charakteru zdravé opozice, byla varování Zd. Smetánky před nebezpečími „retrogresivních“ metod. Nicméně u klasických měst s tradičně kamennou zástavbou k zásadním proměnám půdorysu zřejmě nedocházelo. Tyto se uskutečňovaly především ve vesnickém prostředí nebo v městech s domy vesnického charakteru. Ilustrativním příkladem je Miličín. Městečko vynikající nyní z kulturněhistorického hlediska především chrámem z doby po polovině 14. století obsahovalo panské sídlo patrně již ve 13. století. V roce 1347 je zde uváděn hrad rožmberské vrchnosti, v roce 1379 se uvádějí dokonce hradby, po kterých není stop. V roce 1412 není o hradu zmínky, neuvádí se ani purkrabí, který chybí v jinak úplném seznamu purkrabí rožmberských hradů. Hmotá podstata hradu patrně přežívala, v roce 1543 zde slavila sňatek Eliška z Hradce s Divišem Slavatou, barokní zámek, snad se zbytky středověkých zdí zde ve zbytcích existuje dodnes zachován v obytných staveních. Jako panské sídlo zanikl požárem v roce 1748. Na pozadí této historie se vyvíjel samostatně půdorys města. V létech 1812—14 byl ovlivněn přenesením trasy historické silnice z jihu Čech do Prahy mimo městské jádro. Město v roce 1834 vyhořelo, z hlediska našeho studia „výhodně“ právě čtyři roky po zpracování katastrálního plánu, který prezentuje zcela odlišná stavení od současného stavu, z doby obnovy po požáru. Je pravděpodobné, že ještě zcela jiný půdorys Miličina byl v době před radikálním zničením v třicetileté válce. Naskytá se ovšem otázka, proč tomu tak bylo, když městečka Rožmberků, kteří byli Miličínu vrchností až do svého vymření byla vesměs kamenná. Patrně zde opět nerozhodoval feudál, ale místní stavební zvyklost.

Polárním příkladem přežívání starých půdorysných struktur může být únosná koncepce hypotéz vysvětlujících přirozené zahušťování zástavby s jednotlivými románskými domy a dvorci směrem ke kompaktní zástavbě na Starém Městě Pražském. V roce 1963 jsme uvedli hypotézu o dvou raně středověkých komunikacích, z nichž jednu se pokusil vyvrátit zřejmě nepřesvědčivě J. Čarek a druhou potvrdil archeologickým výzkumem Z. Dragoun. Jako další

příklad lze uvést novou interpretaci historické situace západně od kostela sv. Michala na parcele Richtrova domu čp. 459/I při Malém náměstí, kde spatřujeme zřejmě zaničené pokračování nelogicky ukončené trasy Michalské ulice pokračující kdysi dále k severu. Ulička zde byla zrušena již nejpozději ve 14. století, respektovala zřejmě kostel obklopující hřbitov a nedávno objevenou románsko-gotickou západní věž.

Literatura

- MENCL, V., 1938: Středověká města na Slovensku, Praha.
LÍBAL, D., 1958: Rozwój miast czeskich od XI. wieku do rewolucji husyckiej, kwartalnik architektury i urbanistyki III, s. 241.
LÍBAL, D., 1970: Starobylá města v Československu.
RICHTER, M., 1982: Hradištko u Davle, městečko ostrovského kláštera, Praha.
MUK, J., 1987: Městská památková rezervace Bardejov, Památková péče, s. 387.
MUK, J.—URBAN, J., 1988: O koncepci dalšího výzkumu městských domů a sociálně ekonomické struktury městské zástavby Českých Budějovic ve středověku, HA 13, s. 97.

Zusammenfassung

Zum derzeitigen Stand der Forschung des Urbanismus und der baulichen Gestaltung von mittelalterlichen Städten

Den derzeitigen Stand der Forschung des historischen Urbanismus und der Baugestaltung von mittelalterlichen Städten charakterisiert eine Reihe von Ansichten einzelner Forschungsfächer. 1938 entstand die erste Übersichtsarbeit über die mittelalterlichen Städte, die auf der Basis der Kunstgeschichte, resp. des Kunstwillens, konzipiert wurde. 1970 publizierte D. Líbal ein synthetisches Werk über Städte im Rahmen der ganzen Tschechoslowakei unter Berücksichtigung sämtlicher Schriftquellen, archäologischer Funde, Geschichte der Archäologie und historischer Kommunikationssysteme, die er als Quelle der Stadterkenntnis entdeckt hat. Die Archäologie entdeckte die Bebauungsart mittels eingetiefter Erdhütten, was einen Fortschritt in der Stadterkenntnis bedeutete. Immerfort werden die Erkenntnisse über die Entwicklung der Stadtbebauung vertieft, und zwar von den eingetieften Erdhütten bis zu hochmittelalterlichen und jüngeren Steinhäusern. Es wird die Gültigkeit der retrogressiven Methode bewiesen, die in denjenigen Städten begründet ist, wo herkömmlich Steinhäuser entstanden sind, während in anderen mit Bebauung aus einem hinfälligen Material die Bau- und Straßenlinien mehrmals geändert wurden. In Prag dagegen petrifiziert die Steinbebauung die Grundrißstrukturen, die spätestens im 14. Jh. bereits untergegangen waren.